IRFAN
AKADEMIYASI
ILM • TA'LIM • TARAQQIYOT

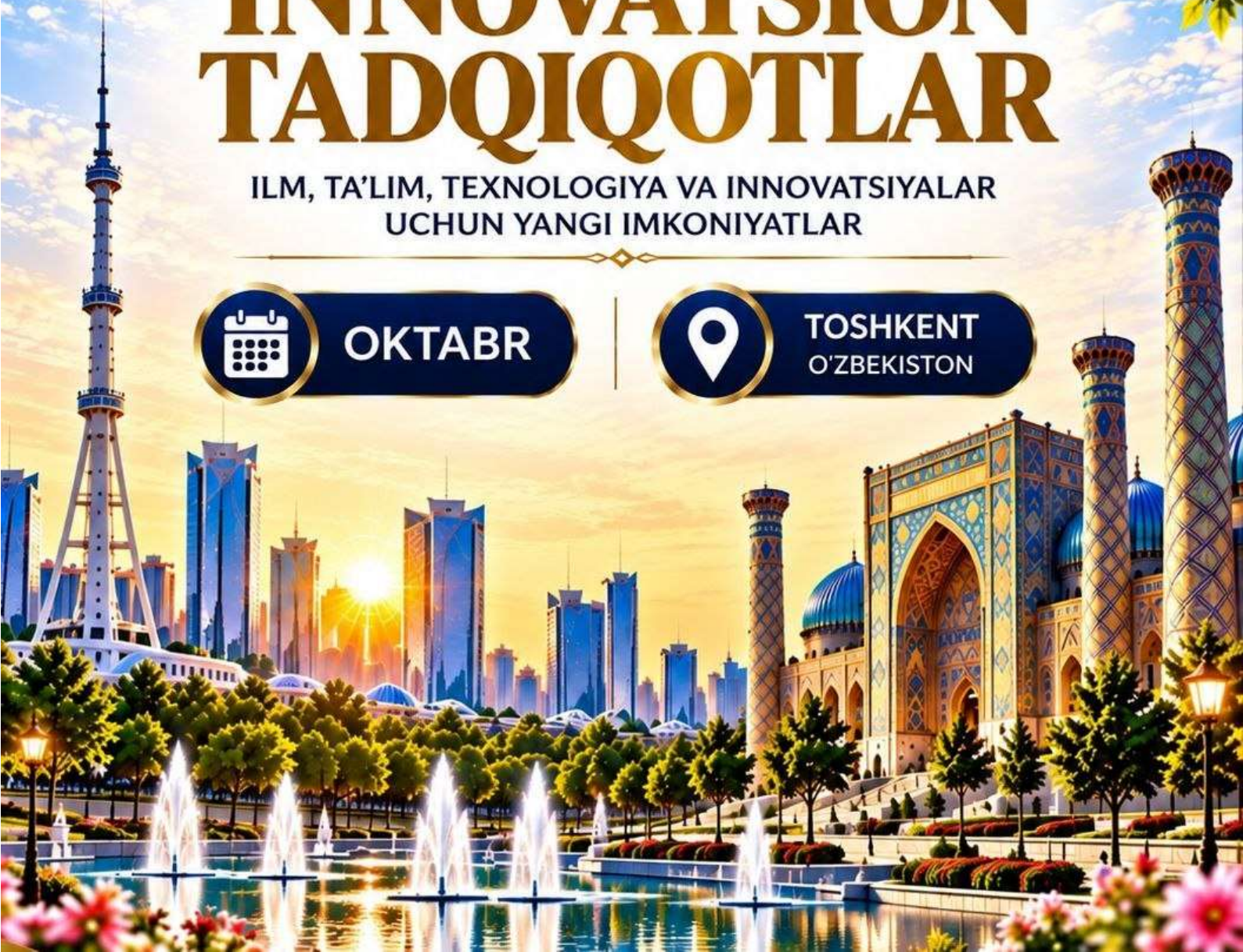
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILM, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA INNOVATSIYALAR
UCHUN YANGI IMKONIYATLAR

OKTABR

TOSHKENT
O'ZBEKISTON

INGLIZ TILIDAGI NEOLOGIZMLARNI O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDA KALKALASH VA SEMANTIK TRANSPOZITSIYA USULLARI

Sitora Raimkulova

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilida yuzaga kelayotgan zamonaviy neologizmlarni o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida kalkalash va semantik transpozitsiya usullarining qo‘llanilish xususiyatlari tahlil qilingan. Globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida tilga kirib kelayotgan yangi leksik birliklarni tarjima qilishda tarjimon duch keladigan qiyinchiliklar, ularning strukturaviy va semantik jihatlari yoritib berilgan. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy, tavsifiy va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanilgan bo‘lib, kalkalash usulining terminologik aniqlikni saqlashdagi o‘rni hamda semantik transpozitsiyaning tarjimaning tabiiyligi va kommunikativ samaradorligini oshirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Olingan natijalar ushbu ikki usulning bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar. Neologizm, kalkalash, semantik transpozitsiya, tarjimashunoslik, ingliz tili, o‘zbek tili, leksik birlik, terminologiya, kontekstual tahlil, tarjima ekvivalenti.

Kirish. Zamonaviy globallashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va xalqaro kommunikatsiyaning kengayishi natijasida ingliz tilida yangi so‘z va iboralarning (neologizmlarning) paydo bo‘lishi sezilarli darajada tezlashmoqda. Mazkur yangi birliklarning o‘zbek tiliga tarjima qilinishi va ularning leksikografik manbalarda aks ettirilishi zamonaviy tilshunoslik hamda tarjimashunoslikning eng dolzarb masalalaridan birini tashkil etadi. Neologizmlarni tarjima qilishda tarjimon nafaqat yangi birlikning lug‘aviy ma’nosini, balki uning kontekstdagi vazifasi, uslubiy xususiyati va madaniy mazmunini ham hisobga olishi kerak. Shu bilan birga, yangi o‘zlashmalarni lug‘atlarga kiritish va ularni leksikografik kodifikatsiya qilish oddiy texnik jarayon emas, balki alohida ilmiy yondashuvni talab qiladigan murakkab jarayondir. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz tilidagi zamonaviy neologizmlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda kalkalash va semantik transpozitsiyaning qo‘llanish xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, zamonaviy ingliz-o‘zbek lug‘atlarida yangi o‘zlashmalarni kodifikatsiya qilishdagi

muammolarni tahlil qilishdan iborat.

Zamonaviy globallashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va xalqaro kommunikatsiyaning kengayishi natijasida ingliz tilida yangi so‘z va iboralarning paydo bo‘lish jarayoni sezilarli darajada tezlashmoqda. Ingliz tilida yuzaga kelayotgan neologizmlar fan, texnologiya, iqtisodiyot, ommaviy axborot vositalari, internet va kundalik muloqot kabi ko‘plab sohalarda faol qo‘llanmoqda. Mazkur yangi birliklarning o‘zbek tiliga tarjima qilinishi esa zamonaviy tarjimashunoslikning muhim masalalaridan birini tashkil etadi.

Neologizmlarni tarjima qilishda tarjimon nafaqat yangi birlikning lug‘aviy ma’nosini, balki uning kontekstdagi vazifasi, uslubiy xususiyati va madaniy mazmunini ham hisobga olishi kerak. Ingliz tilidagi neologizmlarni o‘zbek tiliga o‘girishda kalkalash (calquing) va semantik transpozitsiya samarali usullardan hisoblanadi. Kalkalashda manba tildagi birlikning tarkibiy qismlari o‘zbek tilidagi mos birliklar yordamida qayta yaratiladi. Semantik transpozitsiyada esa so‘z yoki birikmaning ma’nosi tarjima tilining semantik imkoniyatlariga mos ravishda o‘zgartiriladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz tilidagi zamonaviy neologizmlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda kalkalash va semantik transpozitsiyaning qo‘llanish xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida ushbu usullarning afzalliklari, chegaralari va tarjima sifatiga ta’siri o‘rganiladi.

Metodlar. Tadqiqotda ingliz tilida so‘nggi yillarda faol qo‘llanayotgan neologizmlar hamda ularning o‘zbek tilidagi tarjima variantlari tahlil qilindi. Material sifatida ommaviy axborot vositalari, internet nashrlari, zamonaviy ingliz-o‘zbek lug‘atlari va tarjima matnlarida uchraydigan yangi leksik birliklardan foydalanildi.

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, semantik va kontekstual tahlil metodlari qo‘llanildi. Ingliz tilidagi neologizmlarning dastlabki shakli va ularning o‘zbek tilidagi muqobillari qiyoslandi. Ayniqsa, kalkalash orqali hosil qilingan tarjimalarda manba birlikning strukturaviy modeli qanchalik saqlanganiga e’tibor qaratildi.

Semantik transpozitsiyani aniqlashda esa neologizmning lug‘aviy ma’nosi bilan uning

muayyan kontekstdagi ma'nosi o'rtasidagi munosabat tahlil qilindi. Tarjima variantlarining tabiiyligi, tushunarliligi va o'zbek tilining me'yorlariga muvofiqligi asosiy mezon sifatida belgilandi.

Tahlil jarayonida neologizmlar bir necha guruhga ajratildi: texnologik terminlar, internet va ijtimoiy tarmoqlarga oid birliklar, iqtisodiy va ijtimoiy terminlar hamda kundalik nutqda ommalashayotgan yangi so'zlar.

Natijalar. Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi neologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda kalkalash usuli, ayniqsa, tarkibiy jihatdan shaffof bo'lgan qo'shma so'z va birikmalar uchun samarali ekanini ko'rsatdi. Bunday hollarda manba tilidagi komponentlarning o'zbek tilidagi semantik va grammatik jihatdan mos ekvivalentlari orqali yangi birlik hosil qilish imkoniyati mavjud.

Kalkalashning muhim afzalligi shundaki, u manba birlikning ichki tuzilishini ma'lum darajada saqlab qoladi. Shu sababli yangi terminning asl mazmunini tushunish va uning boshqa tillardagi shakli bilan bog'liqligini aniqlash osonlashadi. Biroq barcha neologizmlarni so'zma-so'z kalkalash orqali tarjima qilish maqsadga muvofiq emas. Ayrim birliklar o'zbek tilida sun'iy yoki tushunarsiz shaklga ega bo'lishi mumkin.

Semantik transpozitsiya esa ayniqsa ko'chma ma'noga ega bo'lgan, madaniy yoki kontekstual mazmuni kuchli neologizmlarni tarjima qilishda samarali ekanligi kuzatildi. Ushbu usulda tarjimon so'zning tashqi shaklini emas, balki uning kommunikativ va semantik funksiyasini asosiy mezon sifatida oladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, kalkalash va semantik transpozitsiya ayrim holatlarda birgalikda ham qo'llanishi mumkin. Bunday yondashuv yangi birlikning ham tarkibiy, ham mazmuniy xususiyatlarini o'zbek tilida tabiiy ifodalash imkonini beradi.

Muhokama. Olingan natijalar ingliz neologizmlarini o'zbek tiliga tarjima qilishda yagona universal usul mavjud emasligini ko'rsatadi. Har bir yangi birlikning strukturasi, ma'nosi, qo'llanish sohasi va konteksti alohida baholanishi zarur. Kalkalash terminologik aniqlikni saqlash imkonini bersa, semantik transpozitsiya tarjimaning tabiiyligi va kommunikativ samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalkalashdan foydalanishda o‘zbek tilining so‘z yasash imkoniyatlari va grammatik me’yorlari hisobga olinishi lozim. Aks holda, inglizcha birlikning strukturasi mexanik tarzda ko‘chirilishi natijasida o‘zbek tilida tabiiy bo‘lmagan birikmalar paydo bo‘lishi mumkin.

Semantik transpozitsiyada esa tarjimon manba birlikning kontekstual ma’nosini to‘g‘ri aniqlashi muhim. Chunki neologizmning lug‘aviy ma’nosini bevosita tarjima qilish har doim ham uning matndagi funksiyasini to‘liq aks ettirmaydi.

Umuman olganda, kalkalash va semantik transpozitsiya ingliz neologizmlarini o‘zbek tiliga tarjima qilishda bir-birini to‘ldiruvchi usullar sifatida qaralishi mumkin. Ularning to‘g‘ri tanlanishi tarjima matnining aniqligi, tabiiyligi va tushunarliligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Salomov G. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983.
2. Komissarov V. N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). – Moskva: Vysshaya shkola, 1990.
3. Bo‘riyev S. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilish masalalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London & New York: Routledge, 2018.
5. Newmark P. A Textbook of Translation. – Prentice Hall, 1988.
6. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2009.